

ΕΝΔΙΑΘΕΤΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΙΤΑΛΙΑ

Ἡ διαχρονική διαπλοκή Ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ ιστορίας εἶναι προφανής· ἡ κατανόηση αὐτῆς τῆς ἀμφίδρομης ἐπενέργειας καὶ ἀμοιβαίας ἐξάρτησης Ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ ιστορίας μᾶς προσφέρει πρωτίστως τὴν εὐκαιρία νὰ συλλάβουμε πληρέστερα τὴν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀλλὰ καὶ τὴν ἰσχὺ, ἐμβέλεια, ἀπήχηση καὶ αἴγλη τῆς ἑλληνικῆς παιδείας προϊόντος τοῦ χρόνου («καὶ τὴν Κοινὴν Ἑλληνικὴ Λαλιὰ ὡς μέσα στὴν Βακτριανὴ τὴν πῆγαμεν, ὡς τοὺς Ἰνδοὺς» [ΚΑΒΑΦΗΣ]).

Ὁ διαχρονικὸς Ἑλληνισμὸς δὲν εἶχε στεγανὰ γεωπολιτικὰ καὶ πολιτιστικὰ σύνορα [«ἡ Ἑλλάδα ταξιδεύει, ὁλοένα ταξιδεύει», μᾶς θυμίζει ὁ Σεφέρης]. ἦταν πάντα πολλαπλὰ τὰ πολιτιστικὰ κέντρα ἀκτινοβολίας τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Στὴ νότια Ἰταλία, καὶ ἰδιαίτερα στὶς ἑλληνόφωνες νησίδες ἡγεμόνευε, ἡ τουλάχιστον ἀκτινοβολοῦσε, ἡ Ἑλληνικὴ γὰ πολλοὺς αἰῶνες· στὶς ἑλληνόφωνες νησίδες ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ὑπερτεροῦσε καὶ κυριαρχοῦσε, ἐνῶ ἡ ἰταλικὴ γλώσσα καὶ οἱ τοπικὲς ρομανικὲς διάλεκτοι ἦταν μειονοτικὲς καὶ ξένες γλώσσες.

Ἡ Ἑλληνικὴ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ «ξένη» γλώσσα σ' αὐτὴ τὴ σημερινὴ ἀκριτικὴ περιοχὴ τῆς Ἑλληνογλωσσίας· ὅπωςδήποτε ἡ Ἑλληνικὴ δὲν ξενίζει στὸ γεωγραφικὸ πλάτος τῆς πάλαι ποτὲ Μεγάλης Ἑλλάδος, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ παρουσία προϋπῆρχε τῆς ρωμαϊκῆς διεισδύσεως.

Ἡ κοτύλη τοῦ Νέστορος (725 π.Χ. περίπου), ποὺ βρέθηκε σ' ἓνα τάφο τῆς Πιθηκούσας (στὴ ἡμερινὴ Ischia) τὸ 1955, εἶναι ἡ ἀρχαιότερη μαρτυρία ποὺ διαθέτουμε τῆς Ἑλληνικῆς· ἡ κοτύλη περιέχει ἓνα τριστίχο ἐπίγραμμα σὲ εὐβοϊκὸ ἀλφάβητο (δηλαδὴ σὲ γραφὴ σύγχρονη μὲ τὴν ὁμηρικὴ Ἰλιάδα) καὶ ποὺ παραπέμπει σὲ στίχους τῆς Ἰλιάδος:

Νέστορος μὲν εὖποτον ποτήριον·

ὅς δ' ἂν τοῦδε πίῃσι ποτηρίου αὐτίκα κῆνον

ἕμερος αἰρήσει καλλιστεφάνου Ἀφροδίτης.

Εἶναι σωστὴ ἡ διαπίστωση τοῦ Rohlfs: «*Non v'è regione d'Italia ove un elemento affiori talmente manifesto e potente [...] E non sono solo vocaboli singoli e*

sono centinaia che hanno invaso questi dialetti, ma è qualche cosa che tocca l'essenza stessa del linguaggio. È lo spirito della lingua greca che scaturisce da ogni discorso, che balza dalla bocca del più umile contadino».

Βεβαίως στην Ίταλία τὰ Ἑλληνικά ἀρχισαν νὰ περιθωριοποιοῦνται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς προηγούμενης χιλιετίας, λόγῳ ἱστορικῶν καὶ γεωπολιτικῶν συμβάντων, ποὺ δὲν εὐνοοῦσαν πλέον τὴν ἀρμονικὴ καὶ ἀπρόσκοπη παρουσία καὶ ἐξέλιξη τῆς γλώσσας· ὁμως τὰ χίλια αὐτὰ χρόνια κρίσης δὲν ἦταν ἀρκετὰ γιὰ νὰ σιγήσει ἐντελῶς ἡ γλώσσα αὐτῇ. Ἀκόμα βρίσκονται στὴν κάτω Ίταλία, μέσα σὲ δύο μικροκόσμους, λίγοι ἐπίγονοι ποὺ μιλοῦν τὴ γλώσσα τῶν προγόνων τους. Ἡ ἐπικυριαρχοῦσα Ίταλικὴ ὅπωςδήποτε δημιουργεῖ προβλήματα ἐπιβίωσης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας· οἱ δύο μειονοτικὲς ὁμόγλωσσες νησίδες ἀσφυκτιοῦν σὲς μέρες μας, δεδομένου ὅτι βρίσκονται ἀποκλεισμένες σὲ μιὰ περιθωριακὴ θέση, μέσα σὲ περιβάλλοντα πλέον ἀλλόγλωσσο πληθυσμό.

Προπάντων οἱ μὴ προστατευόμενες μειονοτικὲς γλωσσικὲς νησίδες (ἡ Ίταλία εἶναι ἡ εὐρωπαϊκὴ χώρα μὲ τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ μειονοτήτων) κινδυνεύουν νὰ χάσουν τὴ γλώσσα τους, εἰδικὰ τώρα ποὺ ζοῦμε σ' αὐτὴ τὴν ἀνοικτὴ κοινωνία τοῦ παγκόσμιου χωριοῦ ποὺ ἐπικοινωνεῖ μονογλωσσικὰ μέσῳ τοῦ Διαδικτύου.

Ὅλοι γνωρίζουμε πόσο ρευστὰ εἶναι τὰ σύνορα τῶν γλωσσῶν καὶ πόσο εὐκόλα μετακινοῦνται ἀνάλογα μὲ τὶς γιὰ ὅποιονδήποτε λόγο πληθυσμιακὲς μετακινήσεις. Κάθε γλώσσα διαθέτει σύνορα νοητὰ ποὺ διαστελλοῦνται καὶ συστέλλονται ἐξαιτίας πολιτικῶν καὶ ἱστορικῶν δρωμένων· τὰ πολιτικὰ σύνορα δὲν συμπίπτουν πάντοτε μὲ τὰ σύνορα τῶν γλωσσῶν· πρῶτα μετατίθενται τὰ πολιτικὰ καὶ μετὰ, μὲ πολλὴ βραδύτητα, ὁπισθοχωροῦν καὶ τὰ γλωσσικὰ σύνορα. Ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ξεκόπηκε βιαίως ἀπὸ τὸ μητρικὸ της κορμὸ στὴ νότια Ίταλία - ὅπου πρὶν κατεῖχε τὰ πρωτεία γιὰ αἰῶνες - μὲ τὴν ἐπικράτηση τῶν Νορμανδῶν, κι ἔτσι ἔχασε τὴν πολιτιστικὴ τῆς ἡγεμονία καὶ αἵγλη· ἀρχισαν λοιπὸν νὰ συρρικνώνονται τὰ γεωγραφικὰ σύνορα τῆς Ἑλληνογλωσσίας ἀπὸ τὸ 1300 καὶ ἐξῆς, ὑποχωρώντας μοιραίως στὸ Ἰόνιο¹.

Αὐτὴ τὴ μετατόπιση τῶν γλωσσικῶν συνόρων τῆς ἑλληνικῆς πρὸς ΝΑ μέμφεται Ὁ Καβάφης στοὺς **Ποσειδωνιάτες** του. Ὁ Καβάφης συνέθεσε τὸν ἐπιτάφιο ὕμνο τῆς γλώσσας τῶν πρώτων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν στὸ ποίημά του τοῦ 1906, στὸ ὁποῖο ἐπιρρίπτει εὐθύνες στοὺς κατοίκους γι' αὐτὴ τὴν κατάντια τῶν παροικιακῶν τους τελετουργιῶν [τὸ κείμενο τοῦ Ἀριστόξενου τοῦ Ταραντίνου μὲ τὴ σημαντικὴ ἱστορικὴ μαρτυρία γιὰ τὸν ἐκφυλισμὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς πρώτης μεγάλης διασπορᾶς τὸ διέσωσε ὁ Ἀθήναιος (170-230 μ.Χ.) στοὺς **Δειπνοσοφιστές** του· ὁ Ἀλεξανδρινὸς Καβάφης διάβασε τὸν Ἀθήναιο καὶ ἐμπνεύστηκε

1. Βλ. Franco Fanciullo, *Sul greco dell'Italia meridionale*, Πρακτικὰ Συνεδρίου Minoranze e Lingue Minoritarie, (I.U.O., Napoli 6-7 aprile 1995), Napoli 1996, σσ. 203-211.

ἔτσι στὰ 1906 τὸ ποίημα].

Ὁ εἰκοστὸς αἰώνας ἀφάνισε πέντε χιλιάδες μειονοτικὲς γλώσσες κατὰ τὸ διάβα του, σύμφωνα μὲ πρόσφατα δημοσιεύματα. Δύσκολο εἶναι νὰ ὑπολογίσουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν γλωσσῶν ποὺ ἔσβησαν κατὰ τὴ χιλιετία ποὺ πέ-
ρασε.

Ὡστόσο οἱ γλώσσες ἔχουν ἀνθεκτικότητα, ἀρκεῖ νὰ μιλοῦνται, ἔστω καὶ κρυφὰ μέσα στὰ σπιτικά (γιὰ τὸν Leopardi ἡ ἱστορία κάθε γλώσσας ταυτίζεται μὲ τὴν ἱστορία τῶν λαῶν ποὺ τὶς μιλοῦν)· μὲ τὸ σῆψιμο τῆς γλώσσας του, ὁ λαὸς χάνει τὴν πολιτιστικὴ του ταυτότητα, χάνει τὴ μνήμη τῶν ριζῶν του καὶ ἀναποδράστως τὶς ἱστορικὲς του καταβολές.

Ὁ Ἰσοκράτης εἶχε συλλάβει αὐτὴ τὴ σχέση γλώσσας καὶ πολιτιστικῆς ταυ-
τότητος: «Τοσοῦτον δ' ἀπολέλοιπεν ἡ πόλις ἡμῶν περὶ τὸ φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγόνασιν, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκεν μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἑλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας».

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπέδρασε ὥστόσο οὐσιαστικὰ στὶς ρομανικὲς διαλέκτους² ἀλλὰ καὶ στὴν Ἰταλικὴ ποὺ μιλιέται στὶς περιοχὲς αὐτές. Ἡ Ἑλληνικὴ ἔχει παγιωθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ στὶς τοπικὲς διαλέκτους, τὶς ἔχει βαθεῖα σημαδεύσει καὶ ἐπηρεάσει· οἱ νότιες ρομανικὲς διάλεκτοι ἀπηχοῦν ἐν πολλοῖς τὸν μακροαῶνα ἑλληνικὸ λόγον καὶ πολιτισμὸ. Ἡ ὥσωση τῶν δύο πολιτισμῶν καὶ γλωσσῶν συνέ-
θεσε στὸ διάβα τῶν αἰώνων ἓναν ὑβριδικό, σὲ μορφοσυντακτικὸ καὶ λεξιλογικὸ ἐπίπεδο, διαλεκτικὸ κώδικα ἐπικοινωνίας.

Ἡ γλωσσικὴ "ταυτότητα" τῆς νότιας Ἰταλίας ἔχει παραμείνει βασικὰ ἑλληνικὴ. Οἱ ἑλληνικὲς διάλεκτοι τῆς Ἰταλίας, ποὺ ἀκόμα δὲν ἔχουν παντελῶς σι-
γήσει στὴ νότια Ἰταλία, παρουσιάζουν δυὸ ἀποκρυσταλλωμένες καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ παρωχημένες μορφὲς τῆς Ἑλληνικῆς· λίγοι ἔχουν μείνει ποὺ κατέχουν ἀκόμα τὴν Ἑλληνικὴ· οἱ περισσότεροι ὥστόσο ἔχουν μιὰ θετικὴ συναισθηματικὴ στάση ἀπέναντί της καὶ δὲν ἔχουν ἐντελῶς ἀποκοπῇ ἀπὸ τὴν πατρογονικὴ παράδοση, δηλαδὴ δὲν ἔχουν χάσει τὴν εὐρύτερη πολιτισμικὴ τους ταυτότητα, ποὺ πολλὲς φορὲς συμβαίνει νὰ εἶναι προῖον ἐξιδανικεύσεων τῶν βιογενετικῶν καὶ πολιτισμικῶν καταβολῶν τους καὶ μιᾶς τάσης ἐξιδανίκευσης καὶ τῆς ἴδιας τῆς σύγ-
χρονης Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἀκόμη ποὺ δὲν χρησιμοποιοῦν τὴ γλώσσα τῶν μακρινῶν προγόνων τους διαθέτουν ἐντούτοις ἑλληνίζοντα ἐνδιάθετο λόγο, ποὺ τὸν μετα-
φέρουν αὐτόματα καὶ ἀνεπαίσθητα στὴ ρομανικὴ διάλεκτο καὶ στὴν ἰταλικὴ ποὺ μιλοῦν· δηλαδὴ μεταφράζουν ἀπὸ μιὰ ἐνδιάθετη γλώσσα χωρὶς νὰ τὸ

2. Βλ. Franco Fanciullo, *Sul greco dell'Italia meridionale*, Πρακτικὰ Συνεδρίου Minoranze e Lingue Minoritarie, (I.U.O., Napoli 6-7 aprile 1995), Napoli 1996, σσ. 203-211.

άντιλαμβάνονται. Στην όμιλία τους παρατηρείται μιὰ έναλλαγή κωδίκων, γλωσσική έπαφή και σύγκρουση. Τό θέμα τής συζήτησης γίνεται καθοριστικός παράγοντας τής έναλλαγής, συχνότερα σέ λεξικό επίπεδο γιά νά καλυφτοῦν κενά. Πολλές είναι οί έκδηλώσεις γλωσσικής μιξης, μέ παραβίαση και άλληλεπίδραση τών γλωσσικών κανόνων (ά γραμματικότητα και σύγχυση τών έκφορών). Ή συντακτική παρεμβολή φαίνεται επίσης ξεκάθαρα. Ύπάρχει δηλαδή ένας τρίτος συνεχώς μεταβαλλόμενος, ρευστός και άσταθής μικτός κώδικας, γιά τις έπικοινωνιακές ανάγκες, μιὰ συνεχής παλινδρόμηση ανάμεσα στή διάλεκτο, έλληνική ή ρομανική, και τήν ιταλική: τά λεξιλογικά δάνεια και οί μικτοί τύποι έχουν ένσωματωθεί στο βασικό κώδικα έπικοινωνίας. Οί έλληνικές διάλεκτοι έχουν έμπλουτιστεί μέ λατινογενείς λέξεις που έχουν πάρει έλληνική μορφή και άκολουθοῦν τήν έλληνική γραμματική. Όλοι τους διανθίζουν τήν όμιλία τους μέ νεολατινικά διαλεκτικά λεξιλογικά πρωτίστως στοιχεία. Παράλληλα τό προϋπάρχον φωνολογικό σύστημα τής έλληνικής έπηρεάζει σέ μεγάλο βαθμό και τήν προφορά τους στα ιταλικά.

Ή ύπαρξη αυτών τών ιδιαίτερων γλωσσικών χαρακτηριστικών και δεδομένων πρέπει νά παιζει καθοριστικό ρόλο και στή διαμόρφωση τής μεθόδου διδασκαλίας τής Έλληνικής στή νότια Ίταλία. Ή ντόπια γλωσσική πραγματικότητα όφείλει νά διαμορφώνει άναγκαστικά και τή μέθοδο.

Ή μέθοδος τής άντιστοιχίσεως μπορεί νά εφαρμοστεί λ.χ. στή διδασκαλία τών προσωπικών παρεμφατικών έγκλίσεων, του άορίστου, τών ύποθετικών λόγων, τής γενικής δοτικής, κ.ο.κ.

1. Ή γενική δοτική χρησιμοποιείται στή μεσημβρινή Ίταλία που διαθέτει έλληνικό γλωσσικό υπόστρωμα: παράβαλε στήν έλληνική νησίδα τής Καλαβρίας *nei lu dissì di lu pàrroco* {τό είπα του παπά}, *nei lu scrissi di mè frati* {έγραφα του άδελφού μου}, *nei lu vindia di Don Peppinu* {τό πουίησα του κνρ Ίωσήφ}, *nei u mandai d'ù nonnu* {τό έστειλα του παππού}, *nei u mustrai di lu mè vicinu* {τό έδειξα του γείτονα}, **τό ήπήγα τής αίγα** {τό πήγα τής αίγας}. Όσόσο πρέπει νά ποῦμε ότι αυτή ή χρήση παρατηρείται και σέ άλλες βαλκανικές γλώσσες, στα άλβανικά, στα ρουμανικά και στα βουλγαρικά.

2. Ή άντανάκλαση και έπιρροή του έλληνικού άορίστου στήν έπιλογή του παρελθοντικού χρόνου στή νότια Ίταλία³: προτίμηση του άοριστικού *passato remoto* (δηλώνει συνοπτική και τελειωμένη πράξη) άντι του παρακειμενικού *passato prossimo*. Χρησιμοποιείται εύρως τό *passato remoto*, κληρονομημένο

3. Βλ. G. Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Morfologia*, Torino 1968, Einaudi, σσ. 312-βλ. επίσης του ίδιου, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Sintassi e formazione delle parole*, Torino 1969, Einaudi, σσ. 45-47. Βλ. επίσης του ίδιου, *Grammatica storica dei dialetti italogreci*, München 1977, σσ. 196-197.

γραμματικό δάνειο από το ελληνικό υπόστρωμα. Η υπό ελληνική επίδραση νότια Ιταλία συνήθως δεν χρησιμοποιεί χρόνο που να συνδέει τη χρονική βαθμίδα του παρελθόντος και του παρόντος, δηλαδή το *passato prossimo*. Έχουμε λοιπόν χρήση του αορίστου για την απόλυτη δήλωση της πράξης, δίχως καμμία αναφορά στο αποτέλεσμα της πράξης. Οί όμιλούντες ρομανικές νότιες διαλέκτους έχουν απλώς αντικαταστήσει ασυναίσθητα (μηχανικό ξεσίκωμα) τον αόριστο με τον αντίστοιχο νεολατινικό χρόνο *passato remoto*, κατ' επίδραση των ελληνικών διαλέκτων της περιοχής: *ἄρτε ἐβρόντησε* {τώρα βρόντησε} και *ἄρτε πορνά ἐβρεψε* {τώρα βρεξε} (Σαλέντο), *ἄρτε ἐβρόνδειε* {τώρα βρόντησε} (Καλαβρία), *comu durmisti?* {πώς κοιμήθηκες;}, *sta matina chiòppe, sta matina chiuviu* {το πρωί βρεξε}, *ora lampàu* {τώρα άστραψε}, *non pòtti venire*, {δεν μπόρεσα να έλθω}, *mangiasti?* {έφαγες;}. Αξίζει να παρατηρηθεί ότι το *passato remoto* έχει περιέσει σε πλήρη σχεδόν λειτουργική άχρηστία στη βόρεια Ιταλία.

Άλλα γλωσσικά στοιχεία που άπαντούν στις νότιες ρομανικές διαλέκτους και θεωρούνται είδοποιά στοιχεία της προϋπάρχουσας ελληνικής γλώσσας, δηλαδή όφειλόμενα στο ελληνικό υπόστρωμα, είναι π.χ. ή χρήση του αορίστου για τη δήλωση πράξης που κινδύνευσε να συμβεί (μαρτυρείται όμως και στα λατινικά: *paene cecidi*, και στην Τοσκάνη *per poco non morii* {λίγο έλειψε να πεθάνω}; για λίγο δεν έππεσα {λίγο έλειψε να πέσω}, *pi nnènti non perdivi u trènu* {λίγο έλειψε να χάσω το τραίνο}, *pi nnènti non càtti* (Καλαβρία) {λίγο έλειψε να πέσω}, *pi tanticchia cadivi* (Σικελία) {παρά λίγο να πέσω, λίγο ακόμα και θα έπεφτα}.

3. Η άποδυνάμωση της άπαρεμφατικής δομήσεως και ή προσφυγή σε άναλυτική ρηματική δήλωση⁴:

Η έλλειψη του άπαρεμφάτου στη νεοελληνική όπωσδήποτε δημιουργεί έμπόδια, δεδομένου ότι οί Ιταλοί φοιτητές που μαθαίνουν ελληνικά όφείλουν να αντικαταστήσουν το δικό τους άπαρέμφοτο με προσωπική έγκλιση. Είναι γνωστό έντούτοις ότι στη νότια Ιταλία (στις ελληνόφωνες περιοχές και στις γύρω περιοχές που μιλούν ρομανικές διαλέκτους: περιφέρεια της Messina, μεσημβρινή Καλαβρία, χερσόνησο του Σαλέντο) το άπαρέμφοτο δεν χείρει μεγάλης δημοτικότητας. Ένω στην Ελλάδα έχουμε πλήρη άποδυνάμωση και αντικατάσταση με παρεμφατική έγκλιση, στη νότια Ιταλία παρατηρείται μιιά αίσθητή άντιδημοτικότητα της άπαρεμφατικής δομήσεως.

Συνεπάγεται ότι και στις δύο περιπτώσεις έχουμε κάποιο πέραςμα σε άναλυτική ρηματική δήλωση. Άντίθετα στη βόρεια Ιταλία ή συντακτική άπαρεμφατική δόμηση παρατηρείται ένισχυμένη σε σχέση με τα λατινικά.

4. Βλ. Rohlfs, ό.π., *Sintassi e formazione delle parole*, Torino 1969, Einaudi, σσ. 102-106. Βλ. επίσης του ίδιου, *Grammatica storica dei dialetti italogreci*, München 1977, σσ. 190-192.

Στὰ ἑλληνικὰ καὶ ρομανικὰ ιδιώματα τῆς νότιας Ἰταλίας συναντοῦμε ὅμως τὸ ἀπαρέμφατο μὲ ρήματα ποὺ σημαίνουν 'μπορῶ', 'γνωρίζω', 'ἀκούω', 'κάνω', 'ἀφήνω': *σῶζωεῖπει* {μπορῶ νὰ πῶ}, *σώννωμείνει* {μπορῶ νὰ περιμένω}, *δὲν ἥσωνναπάει* {δὲν μποροῦσα νὰ πάω}, *ἡτζζέρει γρατζίει* {ξέρει νὰ γράφει}, *ἄφηστο φάει* {ἄσ' το νὰ φάει}, *μὲ κάννει πεθεάνει* {μὲ κάνεις καὶ πεθαίνω}, *ἥσωσαπάει* {μπόρεσα νὰ πάω}, *ἄφηστο στέει* {ἄσ' το}, *pozzu vidiri* {μπορῶ νὰ δῶ}, *sapi scriviri* {ξέρω νὰ γράφω}, *a vittu spugghiari mi si curca* [τὴν εἶδα νὰ γδύνεται γιὰ νὰ ξαπλώσει], *se potia tajare* {θα μποροῦσε νὰ κοπεῖ}, *l'aggiu ntisu critari* {τὸν ἄκουσα νὰ φωνάζει}. Ἀντίθετα μὲ τὸ ρήμα 'θέλω' βρίσκουμε παρεμφατική ἔγκλιση: *τέλω νὰ κούσω* {θέλω ν' ἀκούσω}, *θέλω νὰ χιουμηθῶ*, *θέλητε νὰ ἔρτητε*, *ἦρτα νὰ ἦβρω* {ἦρθα νὰ δῶ}. Ἡ ἐν μέρει ἐπιβίωση τοῦ ἀπαρεμφάτου φανερῶνει ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ ἓνα παρωχημένο στάδιο τῆς καθόλου ἐξελιξέως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Αὐτὴ ἡ διαφορετικὴ σύνταξη ἀντανανκλάται καὶ στὶς ρομανικὲς διαλέκτους τῶν γύρω περιοχῶν ποὺ ἔχουν ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ὑπόστρωμα· ἡ σύμπτωση ἐκφορῶν ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι στὴν περιφέρεια αὐτὴ ἐπικρατοῦσε διγλωσσία: *vogghiu mu mangiu* {θέλω νὰ φάω}, *vaju mu dormu* {πάω νὰ κοιμηθῶ}, *vaju mi ccattu* {πάω νὰ ἀγοράσω}, *vulia cu ssacciu* {ἤθελα νὰ ξέρω}, *egnu cu ccercu* {ἐρχομαι νὰ πιάξω}. Σύμπτωση ἐκφορῶν παρατηροῦμε καὶ μετὰ ἀπὸ οὐσιαστικὸ ἢ ἐπίθετο καὶ μετὰ ἀπὸ πρόθεση: *annu raggiuni mu ti chiamanu ciucciu* {ἔχουν δίκιο νὰ σὲ φωνάζουν γάιδαρο}, *ai raggiuni mi ti lagni* {ἔχεις δίκιο νὰ παραπονιέσαι}, *nun avia curaggiu cu ccanta* {δὲν εἶχε κουράγιο νὰ τραγουδήσει}, *non vogghiu mu vivu senza mu ti viju* {δὲν θέλω νὰ ζῶ χωρὶς νὰ σὲ βλέπω}, *passai senza mi ti viu* {πέρασα χωρὶς νὰ σὲ δῶ}, *girava senza cuffatica* {γυρνοῦσε χωρὶς νὰ δουλεύει}. Στὴν περιοχὴ τῆς Μεσσηνίας καὶ τοῦ Ρηγίου διατηρεῖται τὸ ἀπαρέμφατο μὲ τὸ ρήμα 'θέλω' μόνο σὲ περίπτωσι ταυτοπροσωπίας τῶν ὑποκειμένων *vogghiu veniri* {θέλω νὰ ἔλθω}, ἀλλὰ *vògghiu mi veni iddu* {θέλω νὰ ἔλθει αὐτός}.

Ἐπιρροὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ὑποστρώματος δηλώνουν καὶ οἱ κάτωθι ρομανικὲς δομῆσεις τῶν νότιων διαλέκτων: *megghiu m'era di morti la sintenza, ca mu sugnu di tia in luntanza* {καλύτερα θὰ ἦταν γιὰ μένα ἡ θανατικὴ καταδίκη, παρὰ νὰ εἶμαι μακριὰ ἀπὸ σένα}, *basta cu llu sai* {ἄρκει νὰ τὸ ξέρεις}, *cu tte stai senza maritu era propriu nu peccatu* {νὰ ἦσουν χωρὶς σύζυγο θὰ ἦταν κρίμα}, *voliti mu veniti* < *θέλητε νὰ ἔρτητε*, *nom boli mu resta* < *ἐθθέλει νὰ μείνει*, *avimu mu partimu* < *ἔκομε νὰ χωριστοῦμε* {πρέπει νὰ φύγουμε}, *si misi mu chivni* < *ἀκκέρωννε νὰ βρέτζίει* {ἄρχιζε νὰ βρέχει}, *senza mu perdu a testa* < *σέντζα νὰ κάω τὴν τζεφαλή* {χωρὶς νὰ χάσω τὸ κεφάλι}, *ulia cu lla isciu* < *ἤσελα ν' ἦν δῶ* {θὰ ἤθελα νὰ τὴν δῶ}, *non sapi chimmu faci* < *ντέν τζζέρει τί νὰ κάμει* {δὲν ξέρει τί νὰ κάμει}, *nun avia chimmu mangia* {δὲν εἶχε τί νὰ φάει}, *ἐρχομμο ἄν ἥσωννα* (Καλαβρία) *ἐρχαμο ἄν ἥσωζα* (Σαλέντο)· *veniva si potiva* (Καλαβρία), *venia ci putia* (Σαλέντο) {θὰ ἐρχόμουν αὐν μποροῦσα, στὰ ἰταλικά: *verrei se potessi*}.

4. Ἡ χρήση διαφοροετικῶν ὑποτακτικῶν συνδέσμων, ἀνάλογα μὲ τὸ ρῆμα τῆς κυρί-
ας προτάσεως παρατηρεῖται σὲ πολλὲς βαλκανικὲς γλώσσες (ἐλληνικά, ρουμανικά,
ἀλβανικά καὶ βουλγαρικά), ὅπως καὶ στὶς ἐλληνικὲς, ἀλβανικὲς καὶ ρομανικὲς δια-
λέκτους τῆς νότιας Ἰταλίας: μὲ ρήματα πίστεως καὶ γνώσεως σημαντικὰ
χρησιμοποιεῖται ὁ σύνδεσμος ἀντίστοιχα **ἔτι, τι** ('τι), **ca**, μὲ ρήματα (καὶ ἀπρόσωπα
ρήματα) θελήσεως καὶ ἀνάγκης σημαντικὰ **νά, να** (νά), **cu, mi, mu, chi**. Στὴν
ιταλικὴ ἀντίθετα τὶς ἴδιες συνδεσμικὲς λειτουργίες ἐκπληρώνει ἀποκλειστικὰ ὁ
σύνδεσμος **che**. Παραδείγματα ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά τῆς νότιας Ἰταλίας: **πενσέω 'τι**
βρέχει {πιστεύω ὅτι θὰ βρέξει}, **ἰπιστέω 'τι πάει** {πιστεύω ὅτι θὰ πάει}, **θέλω νὰ**
βρέσσει (θέλω νὰ βρέξει), **θέλω νὰ πάει**, **θέλω νὰ μᾶς εἰπεί**. Παραδείγματα ἀπὸ
τὶς ρομανικὲς διαλέκτους τῆς νότιας Ἰταλίας μὲ ἐλληνικὸ ἢ διγλωσσικὸ ὑπόστρωμα
ogghiu cu bbegnu {θέλω νὰ ἔλθω}, **pensu ca veni, criju ca vene, pensu chi bbeni** {πι-
στεύω ὅτι θὰ ἔλθει}, **vogghiu mu mangia, vogghiu mi mangia, ogghiu cu mmancia**
{θέλω νὰ φάει}, **pensu ca vegnu** {πιστεύω ὅτι θὰ ἔλθω}, **vogghiu mi veni** {θέλω νὰ
ἔλθει}.

Στὴ νεολατινικὴ διάλεκτο τῆς Cosenza (στὴ βόρεια Καλαβρία), μετὰ ἀπὸ
ἐνεστώτα καὶ προστακτικὴ ρημάτων κινήσεως σημαντικῶν βρίσκουμε ἐπίσης
ὑποτακτικὴ, ἀλλὰ χωρὶς ὑποτακτικὸ σύνδεσμο: **jamu truvamu** {πᾶμε νὰ βροῦμε},
jamu vidimu {πᾶμε νὰ δοῦμε}, **va vida** {πήγαине νὰ δεῖς}, **jati viditi** {πήγαίνετε νὰ
δεῖτε}, **vinitini truvati** {ἐλάτε νὰ μᾶς βρεῖτε}.

Στὴν περιοχὴ τοῦ Catanzaro μετὰ ἀπὸ ἐνεστώτα καὶ προστακτικὴ ρημά-
των κινήσεως σημαντικῶν χρησιμοποιεῖται ὑποτακτικὴ πάντα μὲ τὸ σύνδεσμο
ma: jamu ma vidimu {πᾶμε νὰ δοῦμε}.

5. Τὸ μορφολογικὸ κενὸ τοῦ μέλλοντος καὶ τῆς δυνητικῆς⁵.

Ἡ ἐλληνικὴ διάλεκτος τῆς Ἰταλίας καὶ οἱ νότιες νεολατινικὲς ντοπιολαλιὲς
ἀγνοοῦν στὴν πράξη τὸ μονολεκτικὸ μέλλοντα καὶ τὴ δυνητικὴ τῶν ρομανικῶν
γλωσσῶν. Στὴν Καλαβρία: **lu fazzu crai** {<θα> τὸ κάνω αὔριο}· στὸ Σαλέντο:
ègnu quannu scàpulu {θα ἔλθω ὅταν <θα> τελειώσω τὴ δουλειά}. Στὴ μεσημβρινὴ
Ἰταλία χρησιμοποιοῦν μόνο μιὰ περίφραση τοῦ τύπου **habeo ad cantare** ποὺ δη-
λώνει ἀνάγκη· στὸ Σαλέντο, λ.χ. **aggiu ffare** {ὀφείλω νὰ κάνω}. Παράβαλε στὰ
ἐλληνικά **ἔχω νὰ διαβάσω** = πρέπει νὰ διαβάσω καὶ τὸ δάνειο **ἔχω νὰ κάνω**
πολλὲς δουλιές. Στὴ θέση τῆς ρομανικῆς δυνητικῆς⁶ βρίσκουμε παρατατικὸ
(δυνητικὴ ἐλληνικοῦ τύπου, *condizionale* 'alla greca'): στὸ Σαλέντο **jeu te lu dava**
{ἐγὼ <θα> στὸ ἔδινα}, στὴν Καλαβρία **jiva** {<θα> πήγαίνα}, **mangiava** {<θα>
ἔτρωγα}, **ἔτρωγα** {<θα> ἔτρωγα}, **volivamu m'era venutu, ma non vinni** <ἠθέλαμε νὰ
'τον ἔρτονδα, μὰ δὲν ἦρτε {θα θέλαμε (προτιμούσαμε) νὰ εἶχε ἔρθει μὰ δὲν ἦρθε}.

5. Πρβλ. Rohlfs, ὁ.π., *Sintassi e formazione delle parole*, Torino 1969, Einaudi, σσ. 52-55.

6. Πρβλ. Rohlfs, ὁ.π., *Sintassi e formazione delle parole*, Torino 1969, Einaudi, σσ. 55-58. Βλ.
ἐπίσης τοῦ ἰδίου, *Grammatica storica dei dialetti italogreci*, München 1977, σσ. 193-195.

6. Παρόμοια δόμηση υποθετικών λόγων⁷.

Καί γιά τήν δόμηση τῶν ὑποθετικῶν λόγων τοῦ δευτέρου εἵδους [ἀντίθετο πρὸς τὸ πραγματικό, ὑπόθεση: ὀριστική παρατατικού ἢ ὑπερσυντελικός], ἀπόδοση σὲ ὀριστική δυνητική (θὰ + παρατατικός ἢ ὑπερσυντελικός) {ἂν ἔπαιρνα ἄλλη γυναῖκα, θὰ ἔπαιρνα καὶ προῖκα, ἂν εἶχε λάβει ἐγκαίρως τὸ γράμμα, θὰ πήγαινε / θὰ εἶχε πάει} εἶναι δυνατὴ ἢ ἀναδρομὴ στὰ ἀρχαῖα, στὰ ἑλληνικά καὶ στὶς νεολατινικὲς διαλέκτους τῆς νότιας Ἰταλίας: *si era mangiatu, non era morutu* < ἂν ἦτο φάγνδα, δὲν ἦτομ βεθάνονδα {ἂν εἶχε φάει δὲν θὰ εἶχε πεθάνει, ἂν ἔτρωγε δὲν θὰ πέθαινε}. Παράβαλε ἐπίσης στὰ ἑλληνικά: ἦταν χαμένη, ἂν δὲν βρισκόταν ὁ σύζυγος σπíti (ὁ παρατατικός ἐδῶ διαθέτει ἔννοια δυνητικῆς ἐγκλίσεως).

7. Παρουσίαση τοῦ ποιοῦ τῆς ρηματικῆς ἐνέργειας⁸.

Γιὰ τήν ἐξήγηση τοῦ γραμματικοῦ καὶ λεξικοῦ ποιοῦ τῆς ρηματικῆς ἐνέργειας [μὴ συντελεσμένο / ἀτελὲς / διαρκὲς - συντελεσμένο / στιγμαῖο / τέλειο] καλὸ εἶναι ὁ διδάσκων νὰ χρησιμοποιεῖ παραδείγματα ἐν μέρει καὶ ἀπὸ τὰ ἰταλικά: λ.χ., *scriveva, scrisse, scrive*· στὴν περίπτωσι τοῦ *scrive* ἐξηγεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ δηλώνει ἐπανάληψι ἢ διάρκεια ἢ συνοπτικὴ πράξι. Ἐννοεῖται ὅτι πρέπει νὰ τονίζει καὶ τὴν εὐρεία χρῆσι ἐπιρρημάτων καθὼς καὶ περιφραστικῶν συνταγμάτων τοῦ τύπου: *sto cercando* ἢ *che stai a fare?*, *vo cercando, viene dicendo* (βαθμιαία συντέλεσι τῆς πράξεως) στὰ ἰταλικά καὶ στὰ ἑλληνικά τῆς Καραβρίας καὶ τοῦ Σαλέντου (στέκω πάονδα {πυγαίνω}, ἤμμο πάονδα {εἶχα πάει, θὰ εἶχα πάει}, ἄρτε στέκει φορέννονδα {τώρα ντύνεται}, στέκει χαϊράμενο {στέκει χαρούμενος} γιὰ τὴ δήλωσι τοῦ ποιοῦ τῆς ἐνέργειας. Γιὰ τὸ λεξικὸ ποῖδ τῆς ἐνέργειας καλὸ εἶναι νὰ ἀνατρέχει σὲ ῥήματα ποὺ τὴν ἐμφανίζουν ἐγγενῶς: τρέχω corro, ψάχνω cerco, βρίζω trovo, χάνω perdo, κλπ.

Συνεπῶς ἡ διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς μὲ συγκριτικὴ συνεκτίμησι λεξικῶν, γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν δανείων ἀπὸ τὰ ἑλληνικά ἱστορικὰ ιδιώματα στὶς ρομανικὲς ντοπιολαλιὰς καὶ τανάπαλιν, τηρουμένων πάντα τῶν ἀναλογιῶν, μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ μιὰ διδακτικὴ διέξοδος. Οἱ συγκριτικὲς ἀντιστοιχίσεις Ἑλληνικῆς, ἑλληνικῶν ιδιωμάτων τῆς Νότιας Ἰταλίας καὶ νότιων λατινογενῶν διαλέκτων, μὲ τὸ διδακτικὸ πείραμα τῆς ἀντιπαράθεσις, ἐπιτρέπουν στὸ ντόπιο μαθητικὸ κοινὸ νὰ καταλάβει τὸ μηχανισμὸ τῶν συγκοινωνούντων δοχείων, νὰ ἐντοπίσι τὰ γλωσσικὰ μολιάσματα, νὰ συλλάβει καὶ ἐκτιμήσι τὴ μεγάλη ἐπιρροὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ὑποστρώματος καὶ ἔτσι νὰ ὁδηγηθεῖ βαθμιαίως στὴν ἐπαρκὴ ἀφομοίωσι κοινῶν ἢ παρεμφερῶν γλωσσικῶν φαινομένων καὶ στὴν

7. Ποβλ. Rohlf, ὅ.π., *Sintassi e formazione delle parole*, Torino 1969, Einaudi, σσ. 139-153. Βλ. ἐπίσης τοῦ ἰδίου, *Grammatica storica dei dialetti italogreci*, München 1977, σσ. 195-196.

8. Ποβλ. Rohlf, ὅ.π., *Sintassi e formazione delle parole*, Torino 1969, Einaudi, σσ. 132-136. Βλ. ἐπίσης τοῦ ἰδίου, *Grammatica storica dei dialetti italogreci*, München 1977, σσ. 201-202.

ἀβίαστη ἀνακάλυψη τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου μέσα στὸ δικό του καθημερινὸ λόγο. Οἱ ἀντιπαραθέσεις συντακτικῶν δομῶν τῆς ἀρχαίας, τῆς νεοελληνικῆς, τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν νεολατινικῶν διαλέκτων τῆς νότιας Ἰταλίας εἶναι ἐξίσου ὠφέλιμες, δεδομένου ὅτι προσφέρουν μιὰ δυνατότητα ἐπαρκoῦς ἀξιολογήσεως τῶν γλωσσικῶν μεταγγίσεων· ἡ παρόμοια δόμηση καὶ διακευμενικὴ διάρθρωση τῶν προτάσεων εἶναι προφανῆς, ἀρκεῖ κανεῖς νὰ πάρει μιὰ πρόταση τῶν νότιων ρομανικῶν διαλέκτων καὶ νὰ τὴν μεταφέρει στὰ ἑλληνικά τῆς Ἰταλίας καὶ μετὰ στὴν Ἑλληνικὴ, γιὰ νὰ διαπιστώσει αὐτὸ τὸ πιστὸ 'ξερήκωμα' ἐκφράσεων καὶ δομήσεων.

Ἰδιαίτερη σημασία ἀποκτᾷ, ἐννοεῖται, ἡ κατανόηση τῆς διαχρονικῆς, διατοπικῆς καὶ διαγλωσσικῆς ἀπῆχησης, μετακένωσης καὶ ἐμβέλειας τοῦ βαθειὰ ριζωμένου στὴ νότια Ἰταλία ἑλληνικοῦ λόγου⁹.

Ἐν κατακλείδι:

Ἡ καταπόνηση καὶ παρακμὴ τῆς Ἑλληνικῆς τῆς Ἰταλίας εἶναι ἀμετάπτωτη καὶ σταθερὴ, χωρὶς νὰ ξέρονμε πότε θὰ σβῇσει ὀριστικά, γιατί οἱ "ἰθαγενεῖς ὁμιλητές" τῆς εἶναι πλέον ἐλάχιστοι καὶ διαβιοῦν μέσα σὲ ἀσφυκτικά γλωσσικά πλαίσια· πολλοὶ ἔπεσαν ἤδη ἔξω στὶς προβλέψεις τους. Ἡ γλωσσολογία δὲν μπορεῖ, ὥστόσο, ν' ἀσχολεῖται μὲ προβλέψεις ἀλλὰ μόνο μὲ τὸ παρὸν· ἀκόμα καὶ οἱ ἐτοιμοθάνατοι καμιά φορὰ συνέρχονται, παρὰ τίς ἀπαισιόδοξες προβλέψεις τῶν γιαιτρῶν.

Ὅρισμένα πρόσφατα νομοθετικὰ μέτρα, ποὺ πάρθηκαν ὕστερα ἀπὸ πίεση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, προοιωνίζονται ἴσως μιὰ τεχνητὴ ἀναβίωση τῶν ἔθνογλωσσικῶν ἱστορικῶν νησίδων τῆς γηραιᾶς ἡπείρου, κατὰ κάποιο τρόπο τὴν ἐπιβράδυνση τῆς γλωσσικῆς μετατόπισης ἢ τουλάχιστον τὴν ἐπιμύηση τῆς φάσης τῆς παθητικῆς διγλωσσίας καὶ ἀκόμα τὴν ἀνακοπὴ τῆς φθίνουσας διαδικασίας. Ὑπάρχουν δηλαδὴ πρόσφατα δεδομένα, ὅπως λ.χ. ὁ ἰταλικὸς νόμος προστασίας τῶν μειονοτικῶν γλωσσῶν (482/1999), ποὺ χαρίζουν τουλάχιστον μιὰ νότα αἰσιοδοξίας γιὰ τὸ παρὸν καί, ἴσως, τὸ μέλλον τους. Ὁ χρόνος θὰ δείξει ἂν τὰ μέτρα αὐτὰ θὰ καταφέρουν νὰ τίς ἀναζωογονήσουν, χαρίζοντάς τους μιὰ δεύτερη ζωὴ ἢ ἂν θὰ τίς μουσειοποιήσουν.

Ἡ ἀνθρωπιστικὴ παιδεία ποὺ παρέχεται ἀκόμη στὰ κλασικὰ λύκεια τῆς Ἰταλίας καὶ ὁ φιλελληνισμὸς τῆς ἰταλικῆς κοινωνίας εἶναι παράγοντες ποὺ μποροῦν νὰ στηρίξουν αὐτὴ τὴν προσπάθεια ἀναζωογόνησης τῶν Ἑλληνικῶν Διαλέκτων τῆς Ἰταλίας, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀνθρωπιστικὲς σπουδὲς στὰ λύκεια καὶ στὰ πανεπιστήμια παρουσιάζουν τελευταίως μιὰ κάποια φθίνουσα πορεία στὶς ἐπιλογὲς τῶν νέων.

9. Πρβλ. D. Minniti-Γκῶνια (2001), «Ἱταλοελληνικὴ διγλωσσία», *Proceedings of the First International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, University of Patras, σσ. 165-177.

Όποσδήποτε επιβάλλεται παράλληλα ή δημοκρατική χάραξη από τα ευρωπαϊκά όργανα κάποιας επίσημης γλωσσικής πολιτικής που να προστατεύει θεσμικά τις παραγωγισμένες και υποσκελισμένες εθνικές γλώσσες της Ευρώπης. Φυσικά ή αϊγλή μιās γλώσσας εξαρτάται από την πολιτιστική, πολιτική και οικονομική διεθνώς υπόληψη της χώρας που την όμιλει· ή ισχύουσα γλωσσική πολιτική της Ε.Ε. δυστυχώς θα επιφέρει με την πάροδο του χρόνου δυσμενείς επιπτώσεις και στις εμπορικές και πολιτιστικές ανταλλαγές και στη διακίνηση των ελληνικών παραγωγικών και πολιτιστικών προϊόντων, δεδομένου ότι στις γλώσσες εργασίας και στη δημοσιογραφική διακίνηση και διεκπεραίωση κοινοτικών πληροφοριών και ενημερωτικού ύλικού δεν χρησιμοποιείται πλέον ή Έλληνική. Ίσως θα πρέπει ή Ελλάδα να δραστηριοποιηθεί για να επιβάλει την ισότιμη παρουσία της Έλληνικής στα θεσμικά όργανα κοινοτικής επικοινωνίας, μιὰ και στην πολυγλωσσική Ε.Ε. μερικές γλώσσες θεωρούνται πιδ επίσημες και ισχυρές και ζωντανές από τις άλλες των 25 χωρών. Ουδέμια άμφιβολία ότι τὸ κύρος της Έλληνικής έχει πληγεί· καλὸ λοιπὸν να διερωτηθούμε αν ὁ Έλληνας διαθέτει σήμερα μιὰ επαρκή πρόσβαση στην κοινοτική ενημέρωση.

Και τέλος πάντων, να τραβούμ' εμπρός (ΚΑΒΑΦΗΣ).